

РОЗДІЛ 5 АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ

УДК 321

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.41.29>

ЯКИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ПОТРІБЕН УКРАЇНІ?

WHAT KIND OF SOVEREIGNTY DOES UKRAINE NEED?

Римаренко С.Ю.,

доктор політичних наук,

професор Європейського університету

Стаття присвячена дослідженню такої категорії як суверенітет. У процесі суверенізації реалізується національний, народний та державний суверенітет. Вони не тотожні, бо кожний з них має свій власний самостійний суб'єкт: національний – націю, народний – народ, державний – державу. Однак, і це треба особливо підкреслити, всі ці суверенітети органічно пов'язані й тісно переплетені. В моноетнічних державах національний, народний і державний суверенітет співпадають, знімаючи основні протиріччя і проблеми. В поліетнічній державі діалектика їх взаємовідносин досить складна. Національний та державний суверенітет по суті справи є різними формами прояву народного суверенітету: перший відбиває його етнічну організацію, а другий – державну. Таке розуміння діалектики взаємовідносин національного, народного і державного суверенітетів є найбільш поширеною точкою зору і знайшла юридичне закріплення в міжнародному праві. При цьому терміни «національний», «народний» та «державний» суверенітет використовуються практично як синоніми, хоча перевага надається термінові «державний суверенітет». З іншого боку, суверенітет – форма демократичного життя, необхідна умова нормалізації міжетнічних відносин. Однак, варто врахувати, що як абсолютизація, так і гіперболізація суверенітету теж приховують значні політичні втрати. Суверенітет на повинен перетворюватися на самоціль. Він, попри всю свою важливість, – тільки засіб, знаряддя створення сприятливих умов для політичного, соціально-економічного та духовного розвитку народу, забезпечення мирного та взаємовигідного співробітництва з іншими народами. Негативне ставлення до «абсолютного суверенітету» висловила й ООН, вважаючи його несумісним з принципами світового співтовариства та статусом особи як суб'єкта міжнародного права, вбачаючи в «абсолютному суверенітеті» одну з головних перешкод на шляху до міжнародного співробітництва. Крім того, глобалізація ставить нові виклики перед суверенітетом.

Ключові слова: суверенітет, суверенізація, народ, нація

The article is devoted to the study of such a category as sovereignty. In the process of sovereignization, national, popular and state sovereignty are realized. They are not identical, because each of them has its own independent subject: national – nation, popular – people, state – state. However, and this should be especially emphasized, all these sovereignties are organically connected and closely intertwined. In monoethnic states, national, popular and state sovereignty coincide, removing the main contradictions and problems. In a polyethnic state, the dialectic of their relationship is quite complex. National and state sovereignty are essentially different forms of manifestation of national sovereignty: the first reflects its ethnic organization, and the second – state. This understanding of the dialectic of the relationship between national, popular and state sovereignty is the most common point of view and has found legal support in international law. At the same time, the terms "national", "people's" and "state" sovereignty are used practically as synonyms, although preference is given to the term "state sovereignty". On the other hand, sovereignty is a form of democratic life, a necessary condition for the normalization of interethnic relations. However, it is worth considering that both the absolutization and hyperbolization of sovereignty also hide significant political losses. Sovereignty should not become an end in itself. Despite all its importance, it is only a means, a tool for creating favorable conditions for the political, socio-economic and spiritual development of the people, ensuring peaceful and mutually beneficial cooperation with other peoples. The UN has also expressed a negative attitude towards "absolute sovereignty", considering it incompatible with the principles of the world community and the status of an individual as a subject of international law, seeing "absolute sovereignty" as one of the main obstacles to international cooperation. In addition, globalization poses new challenges to sovereignty.

Key words: sovereignty, sovereignization, people, nation

Постановка проблеми. В умовах агресивної широкомасштабної війни Росії проти України та тимчасової окупації частини її території знову постає питання про суверенітет, його методологічні засади, зміст, понятійно-категоріальний апарат тощо. При цьому не слід забувати, що в нау-

кових дослідженнях існують різні трактування самого концепту «державний суверенітет», а про концепти «народний суверенітет» та «національний суверенітет» науковці і практики згадують не дуже часто. В той же час ця триєдина формула є основою самого концепту суверенітету. [1].

Таким чином, постає необхідність чіткого осмислення та розмежування цих концептів, осмислення їх взаємозв'язку та взаємозалежності. Потребує також уточнення між категоріями «незалежність» та «суверенітет», адже ми маємо два фундаментальних документа: «Декларацію про державний суверенітет України» та «Акт проголошення незалежності України».

Зважаючи на екстремальну важливість захисту суверенітету України, надзвичайно актуальним є дослідження різних форм суверенітету включаючи і концепти «обмеженого суверенітету», «відносного суверенітету» тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепти суверенітету привертають увагу фахівців різноманітних галузей науки. Це і конституційне право, й порівняльне правознавство, й політологія, й філософії. Зокрема проблеми суверенітету досліджували О. Батанов, Ю. Бисага, А. Колодій, А. Куян, Н. Пархоменко, С. Стеценко, В. Федоренко, Ю. Шемшученко. Втім, в сучасних реаліях залишається необхідність ґрунтовного вивчення сутності суверенітету, його наповнення та визначення перспектив його розвитку зважаючи на нові виклики сучасності.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження взаємозв'язку та взаємозалежності між державним суверенітетом, народним суверенітетом та національним суверенітетом у більш широкому контексті суверенізації та проблем національного самовизначення, національного фактору в цілому.

Виклад основного матеріалу. Ще на початку ХХ видатний український історик та політичний діяч М. Грушевський писав «національність подібна здоров'ю, змушує займатися собою тоді, коли в ній відчуються недоліки, коли немає для національності свободи для існування та розвитку» [2].

Чи буде українська держава стимулювати формування свідомості національної честі, що є сильним, збуджуючим мотивом для подальшого самоутвердження нації, прирощення її потенціалу?

Конституція України уникає відповіді на ці дражливі питання. А шкода! Знову ми збиваємося на загальники, думаємо, що хтось інший буде допомагати, гарантувати, сприяти. Хто ж цей інший? Держава – виходить ні. Виконавча влада має свої клопоти і не тільки пов'язаних з війною, судова – і поготів. Надія на мудрі, далекоглядні закони Верховної Ради, яка до того ж перевантажена «нагальними», «рятівними», «невідкладними» законами і вкрай повільно наближається до розуміння етнонаціональних проблем.

Національний поступ між тим рішуче противиться утиску національних почуттів, порушення рівноправ'я, зневажливого ставлення до національних цінностей, байдужості до національних інтересів. Недооцінка та ігнорування цих устрем-

лень, невміння чи небажання забезпечувати етнонаціональні інтереси, зрештою, можуть спровокувати конфліктні ситуації. Про це варто постійно пам'ятати всім, і законодавцям – в першу чергу.

Мені можуть заперечити – війна, не на часі. А коли було на часі? За майже 35 років незалежності етнонаціональна сфера практично жодного разу не перебувала в фокусі наших державних достойників, незважаючи на ім'я першого достойника.

Чи, скажімо, така нагальна проблема. Як українська держава планує сприяти зміцненню національного середовища – тобто оточуючих націю суспільних, матеріальних та духовних умов її становлення, існування та функціонування? Зрештою, національне середовище є інтегрованим феноменом, що включає в себе територіально-географічне, економічне, мовне та загальнокультурне середовище. Впливаючи на національне середовище, ми впливаємо і на національні (етнічну) спільноту, національні самосвідомість, національне життя, які взаємодетерміновані, знаходяться з національним середовищем у постійній конкретно історичній динаміці. Знову не на часі?

Законодавець, як видно, не вбачає необхідності «відштовхуватися» від свого роду «етнічного ренесансу», що зануртував і в Україні, та характеризує собою соціополітичне та історіологічне відродження у нових умовах стійких цінностей та позитивних орієнтацій етносу в його висхідному бутті, сутнісних ознак як одного із суб'єктів в загальноісторичному потоці, специфічних рис етносу на нових стадіях його загальноцивілізаційного розвитку. Хто ж буде підтримувати небачену раніше хвилю суспільно-громадської активності українського соціуму (не позбавлених, на жаль, популізму та охлократії).

Хто буде сприяти справжньому вибуху політичної активності та правової свідомості українського суспільства? Хто буде забезпечувати «нове прочитання» сторінок минулої політичної історії етносу уточнення своєї генези, етноплаценти, етнологіки та етнокультурного ареалу? Знову виходить, що науковці самотужки, без реальної підтримки, відповідного законодавчого, конституційного забезпечення?

Невже повага, підтримка національних меншин, на чому слушно наголошується в Конституції України, повинна торкатися лише їх? Як же тоді пристосувати свою невизначену досі свободу та інтереси всіх етносів України, як підвищити почуття співпричетності, спільного осмислення гострих проблем, що виникли в українському суспільстві, побудувати толерантні відносини між людьми різних національностей? Відповіді поки немає. Щоправда, відомий вітчизняний українознавець П. Кононенко слушно зазначив з цього приводу «От тільки думаєш: чи не оголосити наці-

ональною меншиною українця, бо про їхні права та гарантії тих прав в Конституції не говориться нічого...Брутально тепер не це заплішувати очі» [3]. Варто, напевне, постійно пам'ятати що потреба в політичній суверенності нації, повновладність у розв'язанні питань свого життя, це і є субстанціональний компонент національного інтересу. Тепер вже ніхто не сумнівається в тому, що зростання національного фактору при багатоманітності його форм перетворилося в об'єктивну закономірність самого національного поступу. Національність ще далеко не вичерпала себе, як реально існуюча і прогресивна форма людства.

Палки дискусії проходять навколо самого поняття «суверенітет»: чий він – «корінної нації», народу, всіх громадян, що проживають в певній державі, чи все ж таки – держава?

Перш за все зазначу, що народний суверенітет не втілюється в процесі суверенізації колишнього СРСР, його було деформовано і замінено принципом суверенітету вождя. Зрештою, на вивчення проблем народного та національного суверенітету було накладено табу, за виключенням окремих досліджень, присвячених суверенітету зарубіжних колоніальних та залежних народів, країн, що розвиваються.

Дозволялися роботи лише з питань державного суверенітету, та й переважно ті, в котрих відображалися позиції унітаризму, великодержавності з позиції так званого «обмеженого республіканського суверенітету».

Між тим, у процесі суверенізації реалізується національний, народний та державний суверенітет. Вони не тотожні, бо кожний з них має свій власний самостійний суб'єкт: національний – націю, народний – народ, державний – державу. Однак, і це треба особливо підкреслити, всі ці суверенітети органічно пов'язані й тісно переплетені. В моноетнічних державах національний, народний і державний суверенітет співпадають, знімаючи основні протиріччя і проблеми. В поліетнічній державі діалектика їх взаємовідносин досить складна. Національний та державний суверенітет по суті справи є різними формами прояву народного суверенітету: перший відбиває його етнічну організацію, а другий – державну. Таке розуміння діалектики взаємовідносин національного, народного і державного суверенітетів є найбільш поширеною точкою зору і знайшла юридичне закріплення в міжнародному праві. При цьому терміни «національний», «народний» та «державний» суверенітет використовуються практично як синоніми, хоча перевага надається термінові «державний суверенітет». Я не зовсім погоджуюся з такою трактовкою, а якщо розглядати різновиди суверенітету в контексті їх генезису, то, на думку О. Прієшкіної, їх можна відобразити як «матрьошки»: народний – національний – держав-

ний суверенітет [4]. Це ближче до мого розуміння суверенітету.

Суверенітет – складне та багаторівневе явище. Виділяються внутрішній і зовнішній суверенітет, юридичний і фактичний суверенітет, державний, народний, національний та інші типи суверенітету. Загалом, суверенітет змінює свій зміст в залежності від носія. Я вже торкався цього питання, але ще раз хочу наголосити на від'ємності народного, національного та державного суверенітету.

Існує велика кількість визначень цього поняття. Так, семантичне оформлення терміном «суверенітет» певного політико-правового статусу національної держави і суспільства, що утворило її, зводить це поняття у найбільш загальному вираженні до незалежності його носіїв в ухваленні і втіленні в життя політичних постанов, що стосуються їхніх внутрішніх і зовнішніх справ [5 с. 6]. В свою чергу, І. Погорська вважає, що з теоретичних позицій термін «суверенітет» тлумачиться як наявність абсолютної (від якої залежать усі) та неподільної влади (яка не залежить ні від кого, крім себе). Суверенітет водночас є вищою владою й водночас першоджерельною владою [6, с. 39].

В більш широкому сенсі – суверенітет це політико-правова категорія, що відображає змістовний характер масштабності компетенції держави у сферах внутрішньої та зовнішньої політики. Якщо констатується факт виникнення певної держави, то це автоматично передбачає наявність у неї суверенітету. Водночас втрата державою суверенітету призводить до припинення її існування як суб'єкта міжнародного права [7].

З іншого боку, суверенітет – форма демократичного життя, необхідна умова нормалізації міжетнічних відносин. Однак, варто врахувати, що як абсолютизація, так і гіперболізація суверенітету теж приховують значні політичні втрати. Суверенітет на повинен перетворюватися на самоціль. Він, попри всю свою важливість, – тільки засіб, знаряддя створення сприятливих умов для політичного, соціально-економічного та духовного розвитку народу, забезпечення мирного та взаємовигідного співробітництва з іншими народами. Негативне ставлення до «абсолютного суверенітету» висловила й ООН, вважаючи його несумісним з принципами світового співтовариства та статусом особи як суб'єкта міжнародного права, вбачаючи в «абсолютному суверенітеті» одну з головних перешкод на шляху до міжнародного співробітництва. Крім того, глобалізація ставить нові виклики перед суверенітетом.

І тут необхідно подолати ще один стереотип – догматичне розуміння самовизначення націй лише як права на відділення та утворення самостійної держави. Національне самовизначення – це і національне відродження, і державний суверенітет, і економічна самостійність, і право кожного народу

на самостійний розвиток. Під національним самовизначенням розуміється:

Право кожної людини на особисту національну самоідентифікацію, виходячи із етнічної (національної) та громадянської самосвідомості; вільний вибір національно-державних утворень чи національно-територіальної автономії у відповідності з волею всього населення. Ніхто не вправі позбавляти народ найкращих для нього форм спільного співжиття та самоуправління.

Право народів на національно-культурну автономію, створення різного роду союзів, асоціацій, товариств, що сприяють найбільш повному задоволенню різнобічних національних потреб, збереженню самобутності; оптимальне представництво у вищих та місцевих органах влади та управління.

Таки підхід до національного самовизначення, до речі, відповідає загальній декларації ООН та міжнародним пактам. Варто лише не плутати суверені права народів з державним суверенітетом, поширюючи його на адміністративно-територіальні утворення від областей до селищ. І як тут не згадати фейкові «референдуми» на частинах тимчасово окупованих Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей, і задати запитання що це за «народ Донбасу» чи «народ Запоріжжя»?

У проекті Конституції України, складеному ще О. Ейхельманом, якраз і наголошується на нагальній потребі втілити в життя принципи саме народного суверенітету: «Основною засадою будівництва національної самостійної держави... є певне і послідовне проведення демократичного республіканського принципу. А саме – весь народ, в міру здібності кожної одиниці, що входить в його склад, повинен бути допущений до громадсько-державної роботи. Панування в державі мусить належати організованому демократичному розумові, серйозній політичній дієздатності, бо тільки вони є суть міцної державної підвалини для здійснення соціальної справедливості в людському суспільстві і в кожній окремій нації [8]. І далі: «Держава для народу. Народ – початок фундаменту. Держава – завершення для нього» [8]

Постановка питання про народ, якому належить вся повнота влади в Україні, свідчить про те, що в Конституції України реалізується народний суверенітет. Вдало, на мій погляд, розв'язано і питання взаємовідносин народного суверенітету з державним суверенітетом, розуміючи під останнім державну форму прояву, все того ж народного суверенітету. Іншими словами, суверенітет народу України реалізується саме через державний суверенітет. До речі, саме такий підхід знайшов своє закріплення в міжнародному праві і є проявом загальноцивілізаційного підходу.

Постає закономірне питання: в процесі об'єктивно діючого процесу суверенізації в Україні чи має реалізовуватися ще один суверенітет – національний.

Звичайно, можна допустити, що законодавець виходила з засади, що національний суверенітет є специфічною формою народного суверенітету, знаходячи своє втілення в суверенітеті багатонаціонального народу України.

Тут я хотів би зробити певне застереження. Всі ми звикли до терміну «багатонаціональний народ України». А чи так це насправді? Так, перепис населення не проводився з 2001 р. Тоді українці складали 77,8% населення, росіяни – 17,3%. Всі інші національні меншини, а їх біля 130, складали приблизно 5%. А за результатами соціологічних досліджень, проведених у 2022 р. частка української національності зросла на 7%, натомість частка російської зменшилася на 5%, а подвійної – на 2%. Тепер з українською національністю навіть на півдні та сході пов'язують себе 90%, тоді як п'ять років тому було 64%. Судячи з цих даних, Україна, по суті, перестала бути багатоетнічною державою, бо нетитульні національності становлять усього кілька відсотків населення [9].

Я вже зазначав, що існують, причому об'єктивно, суперечності між нацією та державою. До того ж нація в поліетнічній державі (а чи можна Україну вважати поліетнічною?) знаходиться в подвійному становищі. З одного боку, вона – суб'єкт державної політики. З другого – об'єкт державної політики. Все це породжує не менш суперечливі, але об'єктивні тенденції – доцентрові та відцентрові. Поняттям «національний суверенітет» конституціоналісти взагалі не оперують, нібито його в природі не існує. Яким же в такому випадку має бути політико-правовий статус української нації без згадування про її суверенітет? Адже національний суверенітет це реальна здатність нації визначати зміст та характер політичного, економічного та культурного життя. Саме в суверенності нація знаходить правовий захист, свободу національного розвитку та національну незалежність [10].

Висновки. Суверенітет складна політико-правова категорія, яка має багато підвидів. Розрізняються народний суверенітет, національний суверенітет та державний суверенітет, які знаходяться у діалектичному взаємозв'язку. Суверенітет – складне та багаторівневе явище. Виділяються внутрішній і зовнішній суверенітет, юридичний і фактичний суверенітет, державний, народний, національний та інші типи суверенітету.

Варто, напевне, постійно пам'ятати що потреба в політичній суверенності нації, повновладність у розв'язанні питань свого життя, це і є субстанціональний компонент національного інтересу. Тепер вже ніхто не сумнівається в тому, що зростання національного фактору при багатоманітності його форм перетворилося в об'єктивну закономірність самого національного поступу. Національність ще далеко не вичерпала себе, як реально існуюча і прогресивна форма людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Правове забезпечення державного суверенітету України : монографія / Ю. С. Шемшученко, В. М. Шаповал, І. О. Кресіна, В. П. Горбатенко, І. В. Алексєєнко, О. В. Скрипнюк, Д. Є. Прокопов, І. А. Куян, О. І. Ющик. За заг ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2011. 300 с.
2. Грушевський М. Визволення Росії та українське питання. Твори: у 50 т. Львів: Видавництво "Світ". 2002. Т. 1. С. 444 - 447.
3. Кононенко П. Українознавство. Київ: Міленіум, 2005. 679 с.
4. Прієшкіна О.В. Народний суверенітет як головна засада конституційного ладу України: загальнотеоретичні аспекти. *Конституційно-правовий вимір в розвитку правової системи України*. Матеріали міжнар. конф. м. Одеса. 25 жовт. 2013. Одеса: Астропринт. 2013. С.170-181 URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/5273/170-181.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
5. Національний суверенітет України в умовах глобалізації: Національна доповідь. К.: Парламентське вид-во, 2011. 112 с.
6. Погорська І.І, Лакішик Д.М. Цінність національного суверенітету в теорії та практиці зовнішньої політики сучасної держави. *Проблеми міжнародних відносин*. 2012. № 4. С. 39-54
7. Байдін Ю. В. Державний суверенітет та суверені права: проблеми співвідношення. *Державне будівництво і місцеве самоврядування*. 2010. №20. С. 186-203
8. Ейхельман О. Проект Конституції – Основного державного закону України. Тарнов. 1923. С.12
9. Нарешті майже всі стали українцями. URL: <https://texty.org.ua/fragments/108677/nareshti-majzhe-vsi-staly-ukrayincyamy-duzhe-pokazove-opytuvannya-shodo-movy-ta-identychnosti/>
10. Римаренко С. Український народ, народ України, українська політична нація. Спроба термінологічного аналізу. *Гілея*. 2021. №158. С. 35-39.